

Előszó

A városok már mintegy 8000 éve szolgálnak az emberek életének keretében. Manapság a Föld lakosságának több mint a fele városias térségekben él, és ez nagy hatással van az életmódra és a közgondolkodásra is. A városok mindig is a technológiai, intézményi és szellemi megújulás központjai voltak, amelyek a társadalom, sőt az egész emberiség fejlődését felgyorsították.

Városok mindenütt vannak a világon, de a városok topográfiai jellemzői, az utcák, folyók és csatornák alaprajza, a középületek és védművek helye és a város általános elhelyezkedése az öt körülvevő földrajzi környezetben mindenütt más és más. Ezért a várostörténetben összehasonlítható szemléletre van szükség. Ezt elősegítendő, a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság (Commission Internationale pour l'Historie des Villes), amely már alapításától, 1955-től szorgalmazta tagországaiban történeti városatlások kiadását, 1968-ban irányelveket állított össze az atlaszokhoz tartozó főbb térképek méretarányát és tartalmát illetően. Napjainkig több mint 450 atlasz jelent meg a Bizottság irányelveinek megfelelően.

Szívből gratulálok a magyar kutatóknak, akik lehetővé tették, hogy Sopron történeti atlaszának kiadásával Magyarország is csatlakozzon a történeti városatlások kiadó országokhoz.

Luxembourg, 2009. december

Michel Pauly
a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság elnöke,
a Luxembourg Egyetem Egyetemes Történeti Tanszékének tanára

Preface

For some 8000 years towns have shaped human lives. Nowadays, more than half of the world's population lives in urban areas which greatly impact on lifestyle and mentalities. The city has always been a centre of technological, institutional and spiritual changes which triggered the evolution of society, even of mankind.

Towns are all over the world, but the topographical aspects of towns, the layout of streets, rivers and canals, the location of public buildings and defence works and the general setting of the town in its geographical environment, differ from one town to another. Therefore urban history needs a comparative approach. To make it possible, the International Commission for the History of Towns, having recommended since its foundation in 1955 the publication of historic town atlases in its member countries, set out in 1968 a number of guidelines concerning the scale and contents of the principal maps to be included in these atlases. Up to now more than 450 atlases complying with the criteria of our Commission have been published.

I am glad to congratulate the Hungarian researchers as they now join the countries publishing historic towns atlases with Sopron, the first Hungarian town atlas.

Luxembourg, December 2009

Michel Pauly
President of the International Commission for the History of Towns
Professor for Transnational Luxembourg History
at the University of Luxembourg

Bevezető

Jelen kiadvány egy új sorozat, a Magyar Várostörténeti Atlasz első darabja, amely a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság (Commission Internationale pour l'Historie des Villes) „Európai Városok Történeti Atlasza” kutatási programja keretében készül. A programot 1968-ban azzal a céllal hívták életre, hogy támpontot adjon és forrásul szolgáljon az összehasonlítható várostörténeti kutatásokhoz. A maga több mint 40 esztendő fennállásával és több mint 450 kiadott atlaszával ez a kutatási program az európai történész szakma egyik leghosszabb ideje futó és bizonyosan a legnagyobb területet átfogó vállalkozásának tekinthető, amelyhez mostantól Magyarország is csatlakozik.

Várostörténeti atlaszok hazai elkészítését Szűcs Jenő már 1966-ban szorgalmazta a magyar várostörténeti kutatások helyzetét és feladatait tárgyaló akadémiai vitaúléseken: „A magyar városfejlődés kezdeteinek, első szakaszainak vizsgálata, a várostípusok különválasztása, alapvető jegyeinek megállapítása... nem képzelhető el az elmélyült, komplex módszerekkel folytatott városalaprajz-kutatások nélkül... Hosszú idő óta hangzottatott elemi igénye a magyar várostörténeti kutatásnak egy városalaprajz-atlasz elkészítése.” A megvalósításra mégis csaknem négy évtizedet kellett várni. Végül egy 2004 és 2008 között OTKA-támogatással megvalósított kutatási projekt keretében sikerült beindítani ezt a munkaprogramot Magyarországon. A projekt témavezetője kezdetben Kubinyi András akadémikus volt, akinek elhunytá után Szende Katalin (Közép-Európai Egyetem) vette át ezt a feladatot. A program keretében négy város: Buda, Kecskemét, Sátoraljaújhely és Sopron atlaszának összeállítására került sor. A feldolgozandó városok kiválasztásában a földrajzi eloszlás és várostípusok szerint is a változatosságra törekedtünk: szabad királyi városok, rezidenciaváros és mezővárosok; földrajzi fekvés és morfológia szempontjából síkvidéki, folyóparti és hegyvidéki települések egyaránt bekerültek az első körbe, amelyet terveink szerint a 2010 és 2013 közötti időszakra megítélt OTKA-támogatás segítségével újabb hat város követ.

A magyar városatlások anyagának összeállításában figyelembe vettük a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság ajánlásait és az eddig megjelent külföldi atlaszok tanulságait. A térképlapok elkészítéséhez a magyarországi levéltárakban, illetve külföldi gyűjteményekben (elsősorban a bécsi Kriegsarchivban) található forrásokat használtunk fel. Forrásanyag tekintetében az osztrák, a cseh, a román és részben a horvát sorozatok állnak a legközelebb a hazai adottságokhoz: ugyanazok az Osztrák–Magyar Monarchia idején készített kataszteri, illetve katonai

Introduction

The present publication is the first item in a new series, the Hungarian Atlas of Historic Towns, an undertaking which follows the plan set up by the International Commission for the History of Towns. The guidelines for this research agenda were formulated in 1968 with the aim of supporting and promoting comparative historical urban studies. Nowadays, with its forty years of history and more than 450 edited volumes, this research project has proved to be one of the most durable enterprises of the European community of historians, and certainly the most comprehensive as far as its geographic coordinates are concerned. From now on, Hungary is also joining the scheme.

The idea of preparing historic towns atlases was flagged by the Hungarian historian Jenő Szűcs as early as 1966 at a session of the Hungarian Academy of Sciences (HAS) discussing the state of urban historical research in Hungary: “The beginnings, the first phases of urban development in Hungary, the typology and characteristics of towns cannot be determined ... without thorough and complex research into the ground plans of towns. ... It is a long-standing, elementary need of Hungarian urban historical research to compile an atlas of town plans.” The fulfilment of these needs took, however, almost four decades. Finally, in 2004 a four-year research project was launched, financed by the Hungarian Scientific Research Fund (OTKA) in order to start this work. The research team was initially headed by Professor András Kubinyi, member of the HAS; after his untimely death this role was taken over by Katalin Szende (Central European University). The project aimed at compiling the atlases of four towns, Buda, Kecskemét, Sátoraljaújhely and Sopron. These places were chosen with respect to the variety of their types and geographical situation: market towns were just as much included as free royal towns and a royal residence; concerning their position and morphology, lowland, riverside and hillside settlements are equally represented in this first selection. In the next round of research supported by the OTKA between 2010 and 2013, we plan to start work on six more towns.

When compiling the maps and texts for the Hungarian atlases, we built on the recommendations of the International Commission for the History of Towns as well as on the experiences of other countries in publishing such atlases. In compiling the principal map and the other compulsory elements, we used sources from Hungarian collections and from abroad, especially from the holdings of the Military Archives (Kriegsarchiv) in Vienna. Our main sources are the same as those used by the

felmérésorozatok használhatók mindegyik országban. A 19. század második felében felvett kataszteri lapok alapján készült az előírás szerinti 1:2500 méretarányú alaptérkép, mindig a forrás eredeti (Sopron esetében német) feliratainak megtartásával. A városok környékét ábrázoló kivágatokat, amelyek a katonai felmérésekből származnak, 1:50 000-es méretarányra méreteztük át. A modern kori állapotok bemutatását egy 20. század eleji 1:5000-es telekszintű felmérés reprodukciójával és egy hasonló méretarányban kinyomtatott légi felvétellel oldottuk meg, ezeken túl közöljük a város 2005-ös hivatalos topográfiai térképét is. Eltérést jelent a legtöbb nemzeti atlaszhoz, hogy az egyes fejlődési fázisokat nem egymásra vetítve, hanem külön-külön elkészített, egy táblán egymás mellé rendezett térképsorozattal ábrázoljuk. A program szerint kötelezően elkészítendő térképlapokat (A sorozat) tematikus térképsorozatok egészítik ki (B sorozat). Ezek zömmel friss, részben még folyamatban levő településmorfológiai és szociotopográfiai kutatások alapján segítik megismerni a városi tér alakulását és használatát. Végül reprodukciók segítségével válogatást adunk az adott várost bemutató látképekből és korai térképekből, felmérésekből (C sorozat). A térképanyagot részletes topográfiai tanulmány, a B és C sorozat egyes elemeihez fűzött kommentárok, valamint – az írószági városatlások mintájára – elsődleges források alapján összeállított, tematikus egységekbe rendezett adattár kíséri. A kísérőfüzet anyagát (az adattári rész kivételével) angol fordításban is közreadjuk.

A soproni atlasz összeállító magyar viszonylatban páratlanul gazdag levéltári anyagra és több nemzedék történészeinek, régészeinek, művészettörténészeinek, építészeinek és geográfusainak kutatási eredményeire, valamint jelentős és szerteágazó helytörténeti irodalomra támaszkodhattak. Szeretnénk a nagy elődök iránti elismerésünket azzal kifejezni, hogy munkájukat a nemzetközi kutatás számára is hozzáférhetővé tesszük. Köszönettel tartozunk továbbá számos intézménynek és kollégának, akiknek a segítségével ez a kiadvány nem jöhetett volna létre. Az alapkutatás elvégzését az OTKA T 046866 számú kutatási programja támogatta, a program házigazdája a MTA Történettudományi Intézete volt. A kiadvány megjelentetését az NKA és mindenekelőtt Sopron Megyei Jogú Város nagylelkű anyagi és a Győr-Moson-Sopron Megyei Önkormányzat széleskörű intézményi támogatása tette lehetővé. A felhasznált forrásanyag zömét Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára és Soproni Múzeuma bocsátotta rendelkezésünkre, akiknek nagyon hálásak vagyunk a rugalmas kutatási feltételek biztosításáért. Köszönet illeti a Magyar Országos Levéltárat, az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárát és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtárát is, valamint az Österreichisches Staatsarchiv keretében működő Kriegsarchivot és annak magyar delegátusait, Hermann Róbertet és Balla Tibort. Számos kollégánk osztotta meg velünk nyomtatásban még nem közölt kutatásainak eredményét és járult hozzá tanácsaival, bírálatával a munka jobbá tételéhez. Köszülük is szeretnénk kiemelni Gabrieli Gabriellát és Nemes András (Soproni Múzeum) és Gömöri Jánost (Scarbantia Régészeti Park Alapítvány). Dávid Ferenc helyismerete és sok évtizedes kutatói tapasztalata birtokában, kiemelkedő lelkiismeretességgel lektorálta kéziratunkat. Az angol fordítás lektorálásában az ír városatlász főszerkesztője és munkatársa, Anngret Simms és Angela Byrne (Royal Irish Academy) lekötelező szívésségére támaszkodhattunk. A nagyméretű eredeti térképlapok szkennelésében és a CD-melléklet előállításában az Arcanum Adatbázis Kft. nyújtott segítséget. Végül köszönjük Turbuly Éva levéltár-igazgató asszony és munkatársai fáradhatatlan szervezőmunkáját, amellyel a megjelenés anyagi feltételeit biztosították.

Bízunk benne, hogy a most megjelenő soproni atlasz a hazai és nemzetközi tudományos élet számos ágának képviselői mellett a várostervezők, műemlékes szakemberek, építészek, a középiskolai diákok és egyetemi hallgatók, a helytörténészek, valamint a város minden polgára érdeklődésére számot tart, és hogy hamarosan a sorozat további darabjai követik majd.

Sopron–Budapest, 2009. december

*Szende Katalin sorozatszerkesztő
Közép-Európai Egyetem
a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság tagja*

Austrian, Czech, Romanian and Croatian atlas series, namely the series of cadastral and military surveys commissioned by the authorities of the Austro-Hungarian monarchy. The cadastral surveys made in the second half of the nineteenth century (the so-called Franziszeische Katasterplan) served as the basis for drawing the 1:2500 principal maps, on which we always kept the original (in case of Sopron, German) texts. The surroundings of the towns are shown on selected sheets of the First and Second Military Surveys (Josephinische and Franziszeische Landesaufnahme), which were re-scaled to 1:50 000. The modern development of the town can be followed through the reproduction of a plot-level 1: 5000 survey from the early twentieth century as well as on a large-scale aerial photograph, to which a recent official topographical map is added. Unlike most other atlas-series, the growth-phase map was not drawn on a single plan, but in the form of separate phase-drawings arranged beside each other on a plate. These maps form the compulsory element of the atlases (Series A), complemented by a map series showing thematic features based on recent research on urban morphology and social topography (Series B) which introduce the reader to the formation and use of urban space. Finally, we present a selected set of reproductions of early maps and prospects depicting topographically relevant features of the given town (Series C). This collection of maps is accompanied by a detailed topographical study, commentary on some items in Series B and C, and – following the example of the Irish Historic Towns Atlas series – by a thematically-arranged topographical gazetteer. The full text of the accompanying booklet (except for the gazetteer) is published in a bilingual, Hungarian and English, edition.

Those of us who compiled the material for the Sopron atlas benefited from an exceptionally rich archival material compared to other places in Hungary, on research results of several generations of historians, archaeologists, art historians, architects and geographers, as well as on a well-developed and comprehensive tradition of doing local history. We would like to pay tribute to our forebears by making the essence of their work available to international scholarship. We are likewise indebted to many present colleagues and institutions, without whose help this publication would not have materialized. The basic research was supported by Grant No. T 046866 of the OTKA and the project was housed by the Institute of History of the HAS. The publication costs were provided by a grant received from the National Cultural Fund (NKA) and above all by the generous financial support of the municipal administration of Sopron and by the wide-ranging institutional support of the local government of Győr-Moson-Sopron County. Most of the sources utilized and published here are held by the Sopron Archives and Sopron Museum of Győr-Moson-Sopron County, both of which helped us immensely by providing flexible research possibilities. Thanks must also go to the National Archives of Hungary, the Map Collection of the National Széchényi Library and to the Plan Collection of the National Office of Cultural Heritage (KÖH), as well as to the Kriegsarchiv of the Österreichisches Staatsarchiv (Vienna) and its Hungarian delegates, Róbert Hermann and Tibor Balla. Several of our colleagues have shared with us the results of their as-yet unpublished investigations and offered good advice and friendly criticism on our work. We would especially like to thank Gabriella Gabrieli and András Nemes (Soproni Múzeum) and János Gömöri (Scarbantia Archaeological Park Foundation). Ferenc Dávid was, besides a contributor of substantial passages, a most meticulous reader of the manuscript, whose extensive local knowledge and several decades of research experience in Sopron proved to be indispensable in finalizing the work. We are very much indebted to the generosity of Anngret Simms, editor of the Irish atlases and her colleague Angela Byrne (Royal Irish Academy) for checking a fair part of the English translation. Substantial technical support was given towards the scanning of the cartographic material and producing the attached CD by the Arcanum Database Ltd. Finally, sincere thanks must go Éva Turbuly, Director, and her colleagues at the Sopron Archives who took the lion's share in arranging the financial issues around the publication.

We are convinced that the present fascicle of the Historic Atlas of Sopron will be welcome by scholars of various disciplines within Hungary and abroad, by town planners, heritage officers, architects, pupils and students of various educational institutions as well as by local historians and all the burghers of Sopron. May this fascicle be followed by several more!

Sopron – Budapest, December 2009

*Katalin Szende, series editor
Central European University
Member of the International Commission for the History of Towns*